

ВИКОРИСТАННЯ КРАЄЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті висвітлено лінгводидактичні засади реалізації міжпредметних зв'язків на уроках української мови

Ключові слова: міжпредметні зв'язки, мовна особистість, мовленнєві вміння й навички, комунікативне спрямування, література рідного краю, лексико-семантичний підхід.

До найважливіших питань сьогодення, продиктованих вимогами часу, шкільної практики та методичної науки, належить питання формування мовної особистості, яка вільно й досконало володіє мовою. Показником хорошого мовлення учнів є достатній обсяг активного словника, різноманітність граматичних форм і конструкцій, уміння вибирати серед мовних засобів ті, що відповідають умовам і ситуації спілкування.

Уміння спілкуватися – важливий засіб виховання мовної особистості. Його підвалини забезпечують вільне самовираження особистості в різних сферах людської діяльності. У зв'язку з цим суспільство потребує людей творчо мислячих, з оригінальними ідеями, здатних нестандартно розв'язувати будь-які завдання, тобто людей, які вміють вільно спілкуватися у будь-якій ситуації, з будь-яким співрозмовником [1, с. 32]. Тому головним завданням у навчанні української мови в загальноосвітній школі є виховання мовної особистості, яка володіє даром слова (усного і писемного), здатної до індивідуальної мовотворчості.

Щоб навчити учнів досконалого володіння мовою, треба чітко усвідомити, що є цікавим, цінним для них, оскільки школярі можуть висловити своє ставлення насамперед до того, що охоплює коло їхніх інтересів. Отже, навчальний матеріал необхідно добирати з урахуванням ціннісних орієнтирів учнів. Тільки тоді смисловий зміст і мовне наповнення навчальних текстів, конструювання власних висловлювань та формування мовленнєвих умінь і навичок будуть здійснюватися через реалізацію цікавих для учнів цільових настанов.

Саме тому комунікативне спрямування навчання мови вимагає певної перебудови навчального процесу, насамперед змісту і структури уроків та системи роботи над зв'язним мовленням учнів у зв'язку з іншими предметами.

Реалізація міжпредметних зв'язків, зокрема мови і літератури, дає можливість побачити спільне й відмінне між ними, доповнити одне одного, що передбачає взаємовикористання і взаємозбагачення спільних для них знань, практичних умінь і навичок, методів і прийомів, форм і засобів навчання, необхідних для розв'язання учнями пізнавальних завдань, забезпечення належного рівня культури їхнього спілкування.

Метою статті є дослідження ролі міжпредметного матеріалу у формуванні в учнів комунікативних умінь і навичок на уроках української мови. Досягнення зазначеної мети зумовлює розв'язання таких завдань: на підставі аналізу наукових розвідок з проблеми дослідження з'ясувати дидактичні можливості використання міжпредметного матеріалу (зокрема краєзнавчого) на уроках рідної мови; обґрунтувати систему завдань, що сприятимуть формуванню в учнів комунікативної компетентності.

Проблемі реалізації зв'язків між навчальними дисциплінами приділяли увагу ще з найдавніших часів. Давньогрецький філософ Платон переконливо доводив необхідність враховувати зв'язки між різними науками. Я.А. Коменський, В. Сухомлинський розробили теорію зв'язку освітньої і виховної діяльності, довівши, що все, що перебуває у взаємозв'язку, повинно викладатися в такому ж зв'язку [4, с. 3].

Аналіз методичної та педагогічної літератури дав змогу з'ясувати, що необхідність використання міжпредметних зв'язків доводили М. Баранов, Ф. Буслаєв, О. Текучов, К. Ушинський. Вітчизняні методисти (О. Біляєв, В. Мельничайко, М.Пентиліук, Г. Передрій, С. Пультер, Т. Груба, В. Ужченко та ін.) наголошують на потребі системної роботи для здійснення міжпредметних зв'язків, адже вони “виступають як дидактична умова, що сприяє

піднесенню рівня науковості і доступності навчання мови, посиленню пізнавальної діяльності учнів, поліпшенню якості знань і навичок”.

Міжпредметні зв'язки педагогічна наука розглядає як один із основних принципів дидактики – системності і послідовності, який тісно пов'язаний з іншими: науковості, доступності, зв'язку теорії з практикою, зв'язку навчання з життям, наочності та ін. [3, с. 41].

За характером спільного у змісті навчальних предметів Т.Груба виділяє три види міжпредметного матеріалу: *понятійно-термінологічний*, що виявляється на рівні тотожних міжмовних (слово, лексичне значення, синоніми, антоніми, омоніми тощо) та суміжних (епітет, порівняння, пряме і переносне значення слова та ін.) понять; *комунікативно-мовленнєвий* зв'язок, який встановлюється на рівні спілкування з дотриманням норм сучасної літературної мови (правильне вживання слів відповідно до ситуації спілкування); *навчально-дидактичний* зв'язок, що виникає між усіма навчальними дисциплінами, зміст яких у вигляді текстів може бути використаний на уроках української мови як ілюстрації до тих чи тих мовних явищ..., під час створення власних висловлювань [2, с. 17].

Навчаючи учнів української мови, М.Пентилюк звертає увагу на те, що “Українська мова контактує з усіма іншими предметами. Ці зв'язки розкривають функції мовних засобів... Найтісніший функціональний зв'язок встановлюється з літературою, оскільки вона органічно пов'язана з мовою. Основою такого зв'язку є ... спостереження над мовою художніх творів” [4, с. 41]. Тому потреба підсилити практичне спрямування навчання рідної мови вимагає роботи з текстом, що дає можливість, дотримуючись текстоцентричного підходу, не лише засвоїти лексичні та граматичні явища мови, а й навчити учнів виразно, доречно, емоційно і переконливо висловлювати свої думки в усній і писемній формах.

Благодатним матеріалом у підготовці до уроків мови є тексти краєзнавчого характеру, оскільки вони спрямовані на ознайомлення учнів з літературою рідного краю, що зумовлює розширення їхнього світогляду, формування національної свідомості, гордості за визначних діячів науки, літератури та культури, які плідно працювали на теренах рідного краю.

Аналізуючи тексти, учні розкривають їх пізнавальну цінність, стилістичні функції мовних одиниць, лексичні засоби, досліджують мовлення персонажів творів тощо. Так, наприклад, ознайомившись із творами Дмитра Марковича на уроках краєзнавства, учні на уроках мови мають можливість з'ясувати, що автор для передачі емоційного стану героїв використовує словосполучення біблійного походження: “*собаці собача смерть*”, “*усе од бога*”, “*нехай його бог простить*”, “*а щоб тебе бог любив*”; “*крокодилові сльози*” та ін. (оповідання “Святвечір”) Аналіз запропонованих фрагментів сприяє усвідомленню учнями тісного зв'язку між словом і фразеологізмом чи крилатим висловом, з'ясуванню відмінностей між стійкими і вільними словосполученнями; розвитку їхніх пізнавальних здібностей, формуванню вмінь і навичок складати мовну характеристику персонажа, через розкриття функцій цих одиниць.

Реалізуючи міжпредметні зв'язки, учитель пропонує учням виписати фразеологічні одиниці з тексту, укласти з них словнички, пояснити їхнє значення. Така робота сприятиме розвитку образного мовлення учнів, формуванню творчих здібностей, оскільки школярі, засвоюючи нові одиниці, навчаються вводити їх у контекст, доречно використовувати у спілкуванні. Результатом такої роботи може бути завдання:

Завдання: Прочитайте уважно текст. Випишіть стійкі словосполучення, визначте їх належність до певної групи за походженням. Побудуйте розповідь про випадок з вашого життя, послуговуючись фразеологічними зворотами.

Зважаючи на вимоги чинної програми щодо збагачення словникового запасу і граматичної будови усного та писемного мовлення учнів, у доборі дидактичного матеріалу учитель має спиратися на вимоги соціокультурної змістової лінії, мовний матеріал підручника, художні твори, що вивчаються в основній школі. У зв'язку з цим в активний словник учнів слід цілеспрямовано залучати українські слова, що з різних причин не вживаються в мовленні і з якими учні можуть познайомитися під час читання текстів. У творах Д.Марковича трапляються такі слова: *гарман (тік)*, *мент (момент)*, *полохливо*,

дарма, громада, гвалтувати, галасувати, гармидер, хиби (помилки), бездоганно, будучина, канана, дормез (карета), форейтор (верхівець у кареті), скіпщина (оренда) та ін., значення яких варто пояснити.

Застосовуючи лексико-семантичний підхід до вивчення лексики, необхідно розвивати в учнів уміння бачити незнайомі слова в тексті, виховувати звичку з'ясовувати їхнє значення, а також навчати вживати їх у мовленні. Наприклад: **Завдання:** Прочитайте уважно текст. Випишіть незнайомі вам слова, з'ясуйте їхнє лексичне значення та до якого шару лексики вони належать. Складіть із цими словами речення.

Відомо, що основна функція рідної мови полягає не лише в тому, що вона є засобом спілкування, пізнання, нагромадження знань, а й є засобом самовираження особистості [4, с. 3]. Серед завдань навчання рідної мови виділяють формування у школярів умінь і навичок користуватися мовою в різних життєвих ситуаціях. Тому, аналізуючи тексти художніх творів, варто звернути увагу учнів на дотримання автором норм літературної мови. Зокрема у своїх творах Д.Маркович вживає русизми. Це зумовлене бажанням автора наблизити читача до подій, що відбуваються, увести їх у мовленнєву ситуацію, співпереживати разом із героями твору. Наприклад, герої оповідань “Святвечір”, “Сюрприз” у своєму мовленні поряд з власнеукраїнською лексикою послуговуються росіянізмами: *празник, годів, почему, сочельник, останеться, пригостительному, рассуждать, улицы, созвездя, здоровканья, стрівання, чотирьохетажним домом, етаж, лице, обняв* та ін.

Аналіз цих слів допоможе учням не лише пояснити, з якою метою вживає їх автор у текстах, а й дібрати українські відповідники, правильно послуговуватися ними під час спілкування, контролюючи власне мовлення. Наприклад: **Завдання:** Прочитайте текст. Знайдіть слова, що не відповідають нормам літературної мови, доберіть українські відповідники.

В старших класах усе гаразд було: всі ученики одразу зрозуміли, як повинно всім “членораздельно” вітати начальника і як іти парами і флангом, і колонами... Три дні тяглась репетиція. Іван Іванович іще більш зблід з лиця, навіть з тіла спав, так зате ж і здоровканья, і прощання бездоганно вивчено.

..Зате ж коли його непевне справа вигорить, коли начальник останеться з стріванням задоволений – як це добре буде й до яких результатів поведе!.. (“Сюрприз”).

Те, що серед основних функцій рідної мови спілкування посідає одне з головних місць, на перший план висувається необхідність усебічного особистісного й мовленнєвого розвитку учнів, якому підпорядковані завдання системного вивчення мови, тобто велика увага приділяється спілкуванню – одному з найактуальніших завдань [7, с. 4]. Воно тісно пов'язане з поняттям формування мовних і мовленнєвих умінь і навичок, що складають основу мовленнєвої компетенції учнів, до якої належать уміння: вести діалог; створювати монолог; висловлювати своє ставлення до прочитаного; сприймати монолог, діалог. Така робота передбачає осмислення висловленої думки, використання різних прийомів фіксації почутого, створювати власні висловлювання різних жанрів, типів і стилів мовлення, що забезпечуватиме готовність учнів до вільного спілкування.

Спираючись на дидактичні і специфічні принципи, методи, прийоми і засоби навчання рідної мови, діалектичний зв'язок розвитку мовлення і мислення, поступове ускладнення навчальних завдань, випереджальний розвиток усного мовлення, зв'язок з матеріалом, вивченим на уроках української літератури та інших предметів, ми, взявши за основу рекомендації визначних методистів (О.Біляєв, М.Пентилюк, Л.Федоренко та ін.), розробили систему вправ, спрямованих на формування в учнів комунікативних умінь і навичок. Так, наприклад, під час вивчення теми “Іменник. Відмінки іменника” (6 клас) варто звернути увагу учнів на кличний відмінок, актуалізувавши знання з теми “Звертання” (5 клас). Застосовуючи прийоми узагальнення і повторення вивченого, вчитель може запропонувати учням таку вправу:

Вправа 1. Уважно прочитайте текст. Висловіть свою думку щодо прочитаного. Підкресліть іменники, визначте їх відмінок. Пригадайте, що ви знаєте про звертання, які

розділові знаки ставимо при звертанні. Уведіть підкреслені слова у речення, використавши їх як звертання.

Коло восьмої години Іван Петрович біг через усе місто до станції. “Господи, врятуй і прожени грозу!” – молився біжачи. На станції було вже все гімназичне начальство.

- *А що, голубчику, втомився? – питали його.*
- *Дурниця, голубчику, видержу! А ось сюрпризчик буде... ось побачите, як вирядимо! – таємничо говорив він...*
- *Голубчики, діточки мої, прошу вас – потіште старого! А найпаче, не галасуйте, а виразно, рівно, як навчав... пам’ятаєте? – мало не плачучи, прохав учеників Іван Іванович.*
- *Пам’ятаємо, пам’ятаємо! – відповіли гімназисти. – Не турбуйтеся: ми вас любимо, Іване Івановичу! За вас ми і в огонь, і в воду!...*
- *Найпаче, любчики, слухайте промови генерала до краю, до самісінького краєчка... (“Сюрприз”).*

У навчанні української мови вчитель, спираючись на знання школярів, працює над удосконаленням не лише мовленнєвих, а й стилістичних умінь і навичок. З цією метою шестикласникам пропонують такі вправи:

Завдання: Прочитайте текст за ролями, намагаючись передати індивідуальні особливості персонажів. Визначте спосіб передачі чужого мовлення, його стилістичні особливості.

Іван Петрович постояв трохи перед вікном і хуленько вийшов на вулицю. Йшов він по людних та ясных від електричного сяйва вулицях..., перейшов через міст і став перед чотирьохетажним домом. .. він хутко... збіг на 4-й етаж і дуже сіпнув за дзвінок.

- *Хто це там? – запитав чоловік, одчиняючи двері.*
 - *Це я... Іван.*
 - *Ти!? – здивовано запитав його хазяїн і одступив, пропускаючи його в сіни.*
 - *Я ж таки... я до тебе... прийми, не цурайся... нудьга!*
 - *Хазяїн тільки подивився в лице Іванові Петровичу: воно було змучене, очі дивилися благаючи, – і хазяїн зразу все зрозумів, суворе обличчя його засвітилося добрим посміхом, він обняв, щиро стиснув й голосно промовив:*
 - *Насте! Зустрічай нашого Івана. Гість дорогий, друг старий вернувся.*
- А Іван Петрович, роздягаючись, стискав руку й шепотів:*
- *Прости... забудь, як зможеш..*

Старі товариші по університету, приятелі молодих часів, колись рідні душею і вірою, а нині такі далекі ..., вони довго сиділи і по-колишньому чаювали... (“Святвечір”).

Аналізуючи текст варто звернути увагу учнів на незнайомі слова (*не цурайся, нудьга, посміх*), значення яких вони можуть перевірити за словником. Таким чином ми не тільки навчаємо школярів спілкуватися, висловлювати свої думки, працювати зі словниками, збагачуючи словниковий запас, але й навчаємо їх виразного читання, умінь проїнятися думками й переживаннями героїв оповідань, зрозуміти сутність їхніх стосунків та думок автора.

Більшого ефекту у навчанні спілкування надають ситуативні завдання, коли учні уявляють, що знаходяться у певному місці чи у певному оточенні. Тоді навчальний діалог набуває іншого змісту і звучання: сприяє зв’язку навчання мови з життям. За такої умови вчитель може запропонувати учням таку **вправу**: *Пригадайте, чи був випадок у вашому житті, коли ви посварилися з другом? Проаналізуйте, чому так сталося? Які зараз ваші стосунки? Складіть розповідь з елементами діалогу: “Як я помирився з другом”.*

Створення мовленнєвих ситуацій – один із методичних прийомів, що дозволяє ефективно працювати над розвитком мовлення учнів у штучно створених ситуаціях. Якщо уроки проходять у формі діалогічної взаємодії в підсистемах: “учитель – клас”, “учитель – учень”, “учень – клас”, “учень – учень”, то вони стануть для школярів школою живого спілкування.

Таким чином, вивчення української мови з опорою на літературні тексти дає змогу учням, розглядаючи теоретичні і практичні питання, передбачені чинною програмою, розкрити красу і силу, гнучкість і багатство рідної мови, її виражальні і стилістичні можливості; тільки в такий спосіб викликати інтерес в учнів до предмета вивчення, а отже, розраховувати на свідоме засвоєння мовного матеріалу. Шляхи підвищення в учнів інтересу до вивчення української мови можуть бути розглянуті в подальших дослідженнях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Єременко С., Мацько Л. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови // Дивослово. – 1994. – № 4. – С.28-33.
2. Груба Т. Засвоєння синонімічних форм на міжпредметній основі // Дивослово. – 1998. – №7. – С. 17 – 19.
3. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах/ Колектив авторів за ред. М.І.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2010. – 400 с.
4. Пентилюк М.І. Міжпредметні зв'язки на уроках мови // Українська мова і література в школі. – 1987. – № 5. – С. 41.
5. Сухомлинський В.О. Слово рідної мови // Українська мова і література в школі. – 1989. – № 1. – С. 3–8.
6. Українська мова. Програми для 5 – 12 класів. – К.: Перун, 2007.

Окуневич Т.Г., Хоменко В.Б.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КРАЕВЕДЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА НА УРОКАХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассмотрены лингводидактические основы реализации межпредметных связей на уроках украинского языка.

Ключевые слова: межпредметный материал, языковая личность, речевые умения и навыки, коммуникативная направленность, литература родного края, лексико-семантический подход.

Okounevich T. G., Khomenko V. B.

APPLICATION OF REGIONAL ETHNOGRAPHIC MATERIAL AT THE LESSONS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article focuses on linguadidactic foundation of interdisciplinary links realization at the lessons of the Ukrainian language.

Key words: interdisciplinary material, language personality, speech skills, communicative direction, native land literature, lexical semantic approach.

УДК 373.3:811.161.2 (07)

Павлик О.А.

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ НАД НАУКОВИМ ТЕКСТОМ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У СВІТЛІ ВИМОГ НОВОГО ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ ПОЧАТКОВОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті розглядається проблема підготовки молодших школярів до роботи з науковим текстом. Окреслено чинники формування текстологічної компетенції в аспекті стандартизації мовної освіти.

Ключові слова: науковий текст, державний стандарт, початкова мовна освіта, текстологічні уміння.

Постановка проблеми. Зміни в освітньому просторі зумовлюють реформування системи освіти, запровадження нових освітніх стандартів, а з ними й програм та підручників, в яких відображається новий зміст, новітні підходи до навчання. Перехід до інформаційного